

Adalék a 19. századi magyar bábátörténethez

Supplement to the Hungarian midwives' history of the 19th century

Hrotkó Larissza PhD

OR-ZSE

lara.r@t-online.hu

Initially submitted September 1, 2018; accepted for publication October 18, 2018

Abstract

The History of Hungarian Jewish women is a part of the Hungarian women's history. It includes the history of female professions, for example that of midwives and nursing. The history of the Jewish midwives can, at the same time, not be traced especially in the Jewish religion. Therefore, this study examined the history of midwives in the light of the religious tradition.

Kulcsszavak: Női szakma, a bábák története, zsidó bábák, ápolók, vallási hagyomány

Keywords: Female profession, history of the midwives, Jewish midwives, nursing, religious tradition

A „bába” szó jelentéséről és szinonimáiról

2013-ban a „Kaleidoscope” folyóiratban megjelent egy cikkem a zsidó nők házon kívüli munkájáról és különböző női szakmákról, többek között az ápolói és szülésznői foglalkozásról (Hrotkó 2013. 112-127). A szülésznőről (másként: bábákról) írtak már számos cikket és monográfiát, amelyek gyakran a Héber Szentírásra (Ószövetségre) való utalással kezdődnek. A héber szó מילדת megtalálható *Semot* könyv 1, 15. 17-21-es *paszujában*¹ (ismert történetben a „héber bábákról”, akik félték Istent és nem ölték meg a héber fiúgyermekeket fáraó parancsának ellenére); *Bresit* könyv 35, 17. (Rachel tragikus szülése leírásában) és 38, 28. *paszujában* (Tamár történetében).²

Minden felsorolt szentírási helyen a bába héber megfelelője *mejaledet*. Ezt a szót Gesenius értelmezési szótára a ילד (jld) három betűs szógyök és az ebből alakult ige ילד (*jalad*, azaz „szül” vagy egy másik pontozással *jiled*, azaz „szülést levezet”) szócikkében szerepelteti (Gesenius, 1921.301).

A *Semot* könyv bábáiról a rabbinikus szerzők – például Szota talmudi traktatus, Rási, Rasbam és mások – feltételezték, hogy zsidó nők voltak. Ritkábban esik említés Josephus Flavius feltételezéséről, mely szerint nem zsidók, hanem egyiptomiak voltak a jámbor bábák (Flavius Josephus 1900. 108).³

Az ókorban a szülés biztonságosabb levezetésére szülészéket használtak, amelyet héberül *mesaver* vagy *m'tvara* szóval neveztek el. Ehelyett *Semot* 1, 16-ban האבנים (*avanim*, azaz kövek) szó áll, amely munkapadot is jelent. Gesenius szerint a szó jelentése bizonytalan, de talán olyan kövekre utal, amelyekre a szülőnőnek rá kellett ülni. (Gesenius 1921. 6, Hrotkó 2014. 55)

A *Bresit* könyvhöz írt rabbinikus *midrás* hangsúlyozta a szülőanya és bába (itt: *chaja*, azaz életadó) közötti bensőséges kapcsolatot. Ha ők ketten civakodnak, akkor a gyermek el is pusztulhat (*Bresit Raba* 60, 3).

¹ *Semot* (nevek) magyarul: Kivonulás könyve. *Paszuk* a bibliai verset jelenti.

² *Bresit* (kezdet) magyarul: Teremtés könyve

³ Ugyanez a feltevés olvasható *Tadsé*-ban és *Abarbanelnél*.

A bába mesterségét – tilalom ellenére – a zsidóságban is mágikus tulajdonságokkal és babonával kötötték össze. A szülés gyorsabb levezetésére a bába néha egy vasat kötött a szülőnő ágyára, miközben az ágy elé egy terített asztalt tett. Ahhoz, hogy elérje az asztalt, a nőnek erőlködni kellett és ezért hamarabb szült. Máskor ugyanezért egy tyúkot kötöttek az ágyhoz, hogy a rángatása elősegítse a szülést. „És szinte minden bába ismert szavakat vagy ritmikus mondókákat, amit segítségül a nők fülébe súgtak.” (Krauss 1910.7, Hrotkó 2014. 55)

„Handbuch der Gesetzkunde im Sanitäts-und Medicinal-Gebiete in alphabetisch und materienweiser Zusammensetzung“ (Hempel-Kürsinger 1830), amelyet a továbbiakban röviden Kézikönyvként említek, *Hebamme* (bába) szó mellett két szinonimát használt: *Geburtshelferin* (női szüléssegítő) és *Wehmutter* (vajúdas anyja) szavakat.

A magyar „bába” szó a legrégebbi szláv jövevény-szavak közé tartozik. Három eredeti jelentése ma is használatos: szülésznő (latinul *obstetrix*), vénasszony, boszorkány. A „bába” szóval kapcsolatos legrégebbi adat Kálmán király egyik 1111-es oklevelében található. *Obstetrix* jelentésében ez a szó szerepel az 1517-es Domonkos-kódexben vagy a mohácsi vész idejéről származó Érdy-kódexben. (Szállási Árpád, 2009. 21)

Hanna Strack teológusnő és Németország egyik legelső női evangélikus lelkésze szinte egész életében az élet rítusait tanulmányozta, aminek során sok népi és irodalmi szakkifejezést gyűjtött össze. Az alábbiakban felsorolok néhány adatot Hanna Strack gyűjteményéből:⁴

A középkori *Heb (e) amme* (Heb-Amme) nem más, mint a népi etimológiában újraértelmezett *hevi amma* ófelnémet szó. Így hívták a nagyanyát, aki felvette az újszülöttet a szülőszékből és átadta az apjának. Az apa a gyerek átvételével elismerte az apaságát. (Brockhaus, 1989).⁵

További nevek:

„Weißfrauen, Aachen 1000 n. Chr. Haerberling 21; Weise Mutter - Weyse Mutter 1683; Storchentante; Besechamme; Bademoene; Fachfrau für eine sanfte Landung.”

És végül érdekességként egy idézet Shakespeare „Romeo és Júlia” 1854. évi berlini fordításából:

„Tieck und Schlegel, Berlin 1854, Shakespeare, Romeo und Julia (1. Aufzug, 4. Szene)
Mercutio an Romeo: „Frau Mab .. sie ist der Feenwelt Entbinderin...”

„Dies ist die Hexe, welche Mädchen drückt,
die auf dem Rücken ruhn, und ihnen lehrt,
Als Weiber einst die Männer zu ertragen.”⁶

⁴ Az első pesti zsidó lakosság jelentős része német nyelvű kultúrából jött, ezért sok olyan kifejezést találunk nyelvükben, amit a német nyelv és dialektusai szókincséből kölcsönöztek.

⁵ A jiddis nyelvű pesti iratokban a bába neve ugyancsak „heb amme” volt. (Hrotkó, 2014. 49)

⁶ Hanna Strack kéziratából. www.hanna-strack.de (vö. Kruse 1999. 117.)

Magyar fordításban:

„Fehér (valószínűleg „böles”) asszonyok, Aachen 1000 Kr. u. Haerberling 21; böles anya 1683; gólya néni; esdeklő (?) dajka; fürdető; a lány érkezés szakasszonya.”

Mercutio Romeóhoz (1. felv. 4. szín): „Mab asszony a tündérvilág bábája.”

„Ő a lidércz, mely a hanyatt fekvő lányt

Megnyomva, rászoktatja, hogy utóbb

Elbírtja a férjjet is; ő az, a ki...” (Száz Károly fordításában)

Ha már Németországban járunk, elmondhatjuk, hogy a bábák ottani első írásos említése az 1298. évi Koblenzi polgárjegyzékben található (Kruse 1999. 117). Mainzban már 1307-ben jegyezték be Hanna nevű zsidó bábát, aki Mardochai lánya volt (Hilpert 2002. 8.) Frankfurt egykori zsidó utcájában (*Judengasse*) találtak egy 1384-ből származó sírkövet, amelynek felirata Guta nevű tiszteletre méltó bábát említi. 1431-ből származik egy bejegyzés Nátán feleségéről, aki úgyszintén bába volt a városban (Frankfurt am Main, www.judengasse.de/index.html).

A pesti zsidó ápolónőkről és bábákról. Rövid élettörténetek

A Magyar-Zsidó Oklevél VIII. kötetének egyik érdekessége az 1559. 10. 21-i keresztúri jelentés. Sennyei Ferenc, Nádasdy Tamás és Nádasdy Tamásné levelezése egy zsidó (doktor) asszonyról számol be régies magyar és latin nyelven. Úgy tűnik, hogy a zsidó „doktornő”, aki a nem zsidókat is gyógyította, haladó szellemű volt, mert nem csak testi, de lelki panaszokra is figyelt (MZSO VIII. 1965. 223).

Köztudatban még sem ez a zsidó doktornő, hanem az óbudai születésű József Manes marad meg első magyarországi zsidó orvosnak, aki 1781-ben kapott engedélyt orvosi vizsgára a budai egyetemen. Az első magyarországi zsidó bába nevét sajnos nem ismerem, ámde megtaláltam az első pesti zsidó közösség szülésznőinek és női betegápolóinak névsorát. Ez a fejezet róluk szól.

A fenti cikkben a Frankfurti *Judengasse*-ről olvasható, hogy 1791-től a frankfurti zsidó bábáknak is vizsgáznuk kellett a város egészségügyi tanácsa előtt, de a munkáltatás továbbra is a zsidó közösség feladataihoz tartozott. Munkájukért a bábák évente 6 birodalmi tallért kaptak fizetségként. Az 1830. évi Kézikönyv úgy szintén tartalmazta az Osztrák-Magyar Monarchia területén működő bábák díjazását, sőt megszabta a helyi tarifákat (Hempel-Kürsinger 1830. 295-296).

Az alkalmazásról Pesten is valószínűleg a zsidó közösség elöljárósága döntött, de a női ápolók vagy bábák nem álltak alkalmazotti jogviszonyban. A korabeli vizsgáztatásról sincs feljegyzés, bár Magyarországon is elvileg érvényben volt az 1755. évi „Planum regulationis in re Sanitatis,” amely előírta a bábák vizsgáztatását.⁷ A fenti Kézikönyv szigorú volt ebben a vonatkozásban. Nem csak előírta a bábák oktatását és vizsgáztatását, de kötelezte is a vezető orvosokat, illetve az egyetemi orvosi tanszékek vezetőit, hogy jelentsék fel az engedély nélkül praktizáló (*unbefugt*) orvosokat és bábákat (Hempel-Kürsinger 19, 274). Feltételezem, hogy a pesti zsidó bábák zöme is rendelkezett hivatali engedéllyel, ugyanis sokan közülük az egyetemi klinikán orvos mellett dolgoztak, amiről lejjebb még lesz szó.

A levéltári anyagok bizonyítják, hogy a 18. század végén – 19. század elején, Pesten letelepedett zsidó közösségben voltak női betegápolók és szülésznők. Munkájuk olyan fontos volt a közösség számára, hogy „nélkülözhetetlenek” („*die unentbehrlichen Personen*”) nevezték őket a közösségi Jegyzőkönyvben (Protokoll 20; Hrotkó 2014. 196). A zsidó bábák jelenléte a zsidó szülők gyermekeinek születésekor annál is inkább volt szükséges, mert még az 1800-as években is előfordult, hogy a bábák megkeresztelték a zsidó csecsemőket „életveszélyre” hivatkozva. Pedig ez legalább 1765 óta szigorúan tilos volt (Hempel-Kürsinger 349).

A pesti zsidó közösségi jegyzőkönyv (Protokoll) nem tesz említést arról, hogy a zsidó közösség fizetett volna a „nélkülözhetetlen személyeknek”, de legalább név szerint felsorolta a női betegápolókat: Lena Strassburg, Eva Friedländer, Breindel Schneider, Nanett Löwy, Maria Löwenbein és Sara Kostlitz. Kostlitz szakterülete *Kindl-Bettwächterin*, vagyis a szülés utáni ápolás volt. Feltételezhető, hogy a jegyzőkönyvben említett Sára Kostlitz azonos az 1827. évi adóösszeírás bejegyzésében szereplő Mózes Kostlitz betegápoló feleségével. Ha a feltevés helyes, akkor Sára a jegyzőkönyvi beírás idejére már 58 éves volt és 20 éve élt Pesten. (Conscriptio 1827/549)

⁷ Deáky Zita szerint a magyar társadalomban már 1787-től jelentek meg okleveles zsidó bábák és 19. századra már a szülésznők egy negyedét tették ki. Ezt az adatot a szerző azonban sajnos nem dokumentálta (Deáky 1996. 183).

Éva Friedländer férje valószínűleg Mózes Friedländer betegápoló volt. Az 1826. évi adóösszeírás bejegyzése szerint a család nagyon szegény – *dürftig*, azaz rászoruló – volt annak ellenére, hogy a férj hivatalosan a közösség szolgálatában áll. (Conscriptio 1826/562) A házaspárnak két gyermeke volt akkortájt és még csak két éve éltek Pesten.

A pesti zsidó közösségi jegyzőkönyvben találtam egy bejegyzést Magdalene Mühlhoffer asszonyról, akit az írnok „szegények bábájának” nevezett (Protokoll 136).⁸ 1831-ben Magdalene 4 hónapig kórházban feküdt, a közösség 20 forint egyszeri segílyt nyújtott neki, amit a közösségi pénztárból vételeztek. Ekkor Magdalene még férjével együtt dolgozott, de Alexander Mühlhoffer nem tartozott a jól kereső orvosok közé: az 1826. évi összeírás szerint szegény volt. (Conscriptio 1826/304).

Mühlhofferék főleg a Király utca szegényebb részében, lakóhelyük közelében dolgoztak (König Gasse 542. r. számú ház környéke szegény, de nem teljesen lepusztult volt). Úgy mond, saját körzetükben tevékenykedtek, ahol mindenkit ismertek, de néha távolibb családokat is elláttak. 1836. szeptember 25-én segédkeztek Roth Fanni tanárfeleség szülésénél. Móric Rosenthal tanár családja a Könyök utcai iskolában (*Schulhof*-ban) lakott. Fanni fiúgyermeket szült, akit a szülők Lajosnak neveztek. 1836-ban Pesten ez a név a zsidók körében még nagy újdonság volt, de Rosenthal azok közé tartozhatott, akik a zsidók magyarítását tűzték ki célul. Egyébként az 1842. évi anyakönyvi bejegyzések között egy Sándor nevű fiút is találtam, aki Abeles Simon, Dohány utcai zsidó lakós gyermeke volt. (BFL Geburtsregister 1842. 222)

1837-ben a közösségben működött egy Scharlotte (Sarolta) Kraus nevű bába, akiről semmi más adatot sajnos nem találtam. Amália Löwenthalról vagy Marie Törökről sem mondhatok többet, csak a nevüket olvashattam ki az iratokból. Az utóbbiról talán még annyit, hogy 1841-ben a pesti zsidók között volt egy Leopold Török nevű férfi, aki Marie férje lehetett.

Nina Semmler, Theresie Bernstein, Julie Adler bábák neve különösen akkor volt gyakori a születési bejegyzésekben, amikor az anya az egyetemi klinikán, pontosabban az egyetem új épületében (im „Neuen Gebäude”) szült. A szülönők többnyire hajadon anyák voltak, és az orvosi ellátást ebben az esetben szinte kivétel nélkül Dr. Áron Leuchtmann nyújtotta.⁹

Fiúgyermekes születekor Dr. Áron Leuchtmann *mochel* (körülmetelő) feladatát is vállalta, aminek tanúja a mellette dolgozó bába volt (Hrotkó 2008. 272-273).

Az anyakönyvek tanúsága szerint bábaként dolgozott még Elisabeth Draikovits, Herzka, Fink, Koller. Ugyancsak az egyetemi klinikán dolgozott Therese Elias bába az anyakönyvi bejegyzés szerint (BFL Geburtsregister 1845/290.). Ez a bejegyzés Wolf fiúgyermek születését rögzítette, akinek anyja Johanna Kohn „*ledige Kleidermacherin*” (azaz hajadon ruhakészítő) volt. Therese Elias valószínűleg azonos a 347. számú bejegyzésben szereplő Elias házaló feleségével. Therese Nitráról jött fel Pestre 19 évvel korábban és 1827-ben 35 éves volt. Gyerekekre a bejegyzésben nincs utalás, házaspáron kívül csak egy 16 éves rokonuk élt a házban. (Conscriptio 1827/347)

Lisi (Lisa, Elisabeth) Bamberger férje valószínűleg Jákob Bamberger sebész orvos volt.¹⁰ Bábaként Elisabeth Bambergert 1843-ban említi a születési anyakönyv. Ő is gyakran segített Áron Leuchtmannak az egyetemi klinikán. 1836-ban a halotti jegyzőkönyv (BFL) VIII. fóliója 83. és 85. számú bejegyzése szerint Elisabeth Bamberger egymás után két fiát vesztette el: Tóbiás mellhártya-gyulladásban (*Brustwassersucht*), Immánuel bélbetegségben (*Darmsucht*) halt meg 3 *Trommel* (Dob) utca 381. r. számú házában, amely feltételezésem szerint egy ideiglenes kórház volt az utazó kereskedők és szegény pesti zsidók számára. (Hrotkó 2008. 272)

⁸ Azt a kifejezést, hogy „szegények bábája” az orvosok és bábák 1830. évi Kézikönyvében nem láttam. Viszont találkoztam az *Armen-Ärzte* (szegények orvosa) kifejezéssel. Bécsi városi tanács is például hivatalból rendelt el ilyen állást az 1796. évi rendelet értelmében. (Hempel-Kürsinger 66)

⁹ A bábák bérezéséről itt sem találtam adatokat, viszont a Grázi Szülőotthonban a bábák 200 guldent kaptak a szegények kasszájából. (Hempel-Kürsinger 288)

¹⁰ Sebészorvosok munkáját a Talmud az alacsonyabb kategóriába sorolta, a pesti zsidó sebészek is általában szegények voltak. (Babiloni Talmud Brachot 17a, 8a)

Volt, amikor a bába teendőit egy férfi orvos végezte, például Dr. Dávid Epstein, akinek neve ugyancsak gyakran fordult elő az 1830-1840. évi zsidó születési anyakönyvekben. Az 1836. évi születési anyakönyv bejegyzése szerint Dávid Epstein segédkezett Leopold Rosenfeld fia születésénél, akit Dr. Alexander Mühlhoffer metélt körül (BFL Geburtsregister 60). De Dr. Mühlhoffer is bábáskodott néha. Feltételezhetjük, hogy a bábák egy része orvosfeleség volt.

Az adóösszeírásból kitűnik továbbá, hogy volt egy hagyományos informális női bábaképzés is valahol a zsidó női árnyék társadalomban. Ugyanis némely család névsorában bábaként szerepelnek feleségek és leányok.

48 éves Ábrahám József Polák Nikolsburgból települt át Pestre és minden engedély nélkül házalóként tevékenykedett 1820 óta (Conscriptio 1827/360). 38 éves Eleonóra felesége viszont csak 1823. körül érkezett Pestre Lengyelországból. A házaspárnak két gyermeke volt: egy pár hónapos Anna és 21 éves hajadon Franciska, akinek születési helyeként Vörösvárt írták be. Franciska is csak 1823-ban jött fel Pestre, talán Eleonóra lánya volt, noha Franciska apjának neve sehol sem volt feltüntetve. Eleonóra bábaként szerepelt a névsorban, a szakképesítését még Lengyelországban kaphatta meg. Ezt a feltevésemet megerősíti a bábák fenti Kézikönyve egyik utalása is, amely szerint a galíciai bábák Lembergben működő képzőben kaphattak oktatást. Galíciában elég jó bábaképző hálózatnak kellett lennie, mely szegényebb nőket akár informálisan is képezhetett. (Hempel-Kürsinger, 1830. 356)

A család szegénysége ellenére dolgozott náluk egy 18 éves cselédjük, ami valószínűleg azért volt szükséges, mert Eleonóra és Franciska eljárt bábáskodni a házakhoz.

Az 1827. évi adóösszeírás 84. számú bejegyzése Salamon Löwenberg használtruha-házaló családját rögzítette. Salamon 39, Elisabeth neje pedig 41 éves volt. Bábaként bejegyzett Elisabeth Bajersdorfból származott, leánykori neve Bassist volt. Elisabeth 73 éves özvegy édesanyja is velük élt Pesten. Löwenbergék egy cselédet tartottak, noha a házalók, általában, ezt nem tudták megfizetni. Ebben az esetben 22 éves Karolina Bernstein cselédlány azonban nélkülözhetetlen volt, hiszen Elisabeth a szülönőkhöz járt bábáskodni, és nehezen láthatta el a háztartást és az idős anyja ápolását.

Regina Stern 24 éves kora ellenére özvegy volt. Férje halála után visszatért a szülőkhöz, és így került bele Stern Tamás családi névsorába (Conscriptio 1827/433). 75 éves Tomas Stern nikolsburgi születésű borkőkereskedő volt. Az egész család Szent-Györgyből jött Pestre 1820-ban, de Stern Tamást a közösség valamiért nem akarta befogadni, és kitette a „kitoloncoltak” listájára. Sternék ennek dacára még mindig Pesten éltek. Előfordulhatott, hogy a család élelmizését egyedül Regina biztosította, aki bábaként dolgozott. Itt is felvetődik a kérdés: vajon szakmáját még Szent-Györgyben, vagy már Pesten tanulta el? Ha még a szülőhelyén képezték ki, akkor megállapíthatjuk, hogy ezt a szakmát is – hasonlóan a többi mesterséghez – a zsidó nők nagyon fiatalon sajátították el.

Dr. Anton Jankovich a korabeli pesti körülmények leírásában a hivatalos pesti bábaképzést is említette (Jankovich 1838. 223-225). Tekintettel arra, hogy Pesten a lakosság részben németül, részben magyarul beszélt, a féléves egyetemi kurzust egy-egy szemeszter keretében tartották meg: a télit németül, a nyárit magyarul. Ezt a Kézikönyv is előírta (Hempel-Kürsinger 361). Jankovich a bábákkal szemben rosszhiszemű volt:

„Es ist nämlich bekannt, dass sich diesem Stande meist nur Personen aus den unteren Klassen widmen, welche in so mancher Hinsicht eben nicht als Muster der Moralität zu rühmen sind.“¹¹ (Jankovich 1838. 224)

A bábák erkölcsére és magatartására az 1830. évi Kézikönyv is nagy figyelmet fordított, külön kiemelte, hogy a bábák legyenek józanak (*nüchtern*) (Hempel-Kürsinger 350). Jankovich idején Pesten 100, Budán

¹¹ Az idézett szöveg fordítása: „Ismeretes ugyanis, hogy többnyire csak az alsó osztálybeli személyek szánják magukat eme társadalmi rendhez való csatlakozásra, akik bizonyos vonatkozásban nem éppen az erkölcsösség mintájának nevezhetők.”

45 bába volt, akik munkájuk során nem mindig a legmodernebb eszközöket használták, de a szülőanyák mégis inkább rájuk hallgattak, mint az orvosok tanácsára (Jankovich 1838. 225). Ezt Jankovich nagyon fájalta, ám az írása hangneméből kiérződik, hogy nőkkel szemben eleve előítéletei voltak.

Az ápolónői szakmát jiddisül a német nyelvből kölcsönzött *krankenwärterin* szakkifejezéssel jelölték, ami a szó szerinti fordításban „betegőrzőt” jelent. Milyen módszerekkel, gyógyászati eszközökkel, illetve gyógyszerekkel rendelkeztek az ápolónők, a pesti jegyzőkönyvből, illetve az adóösszeírásokból nem tűnik ki, de szinte csak az idősebb nők vállalták a betegápolást.¹²Sára Kostlitz a szülők ápolónője 60 felé közeledett. Özvegy Teresie Jaant ápolónő (Conscriptio 1827/399) is már 53 éves volt 1827-ben. Életének 38 évét Pesten töltötte, vagyis az első zsidó telepésekkel jött fel Rábáról. Teresie nevével 59 éves Leopold Arbajt családi névsorában találkozunk. Anna, Leopold felesége 47 éves pesti születésű nő volt. Teresie talán csak albérlőként lakott ebben a házban, ahol rajta kívül albérlőként még egy 75 éves özvegy Josef Eliast jegyezték be. Josef neve mellett egy megjegyzés látható, amely szerint a tolerált státuszú (túrt) házurától eltérően ez a személy engedély nélkül tartózkodott Pesten. Azt is írták róla, hogy házasságát Szent-Ivánban kötötte, de hogy ez törvényes volt-e, erről a közösségnek nem volt tudomása. Minden esetre két gyereke – 19 éves Rosalie és 21 éves Salamon – együtt élt apjával. Elképzelhető, hogy a ház lakóiból egy lakóközösség alakult ki.

Az 1827. évi összeírás 67. számú bejegyzése 35 éves pesti születésű Lewl (Löbl) Schuster zsidóról szól. Rosalie felesége, aki 10 évvel fiatalabb volt férjénél, Paksról származott. Ugyancsak Paksról jött 1825-ben Rosalie 70 éves özvegy édesanyja. Rosalie – két kis gyermek anyja – nehezen tudta volna segítség nélkül ellátni az ápolást és a háztartást, különösen, hogy a házban a férj 25 éves kollégája is lakott még, talán, albérlőként. A segítség 63 éves özvegy Regina Gutmann volt, aki ápolónői teendőket végzett a családban. 63 évesen ez nem volt egy könnyű munka, de így legalább nem kellett a közösség segélyéből élnie.

Az ápolónők nemcsak lakó, de munkaközösségeket is alkottak, hogy önállóan fenntartsák magukat. 2 Szerecsen utca 1217. szám alatt lakott egy Johanna Braun ápolónő Maglódról. Johanna 74 éves volt és már 45 éve élt Pesten. 1827-ben vele egy lakásban élt 62 éves Regina Stein Királyvártáról (*Königswarta*) ugyancsak ápoló, valamint 60 éves Cecília és Rosalie Kohn. (Conscriptio 1827/561).

A zsidó bábák szakmai konfliktushelyzetei

Bizonyára egyéb konfliktushelyzet is alakulhatott a zsidó bábák működése során, jelen dolgozatban vallásszociológiai konfliktusra szorítkozok csupán.¹³ Tekintettel arra, hogy a zsidó nők életének minden lépését vallásjogi (*halahikus*) törvények szabályozták, fontos tudni, milyen etikai előírások vonatkoztak például a szülésre, szülésben való közreműködésre és szoptatásra.¹⁴ Ezeket az eseteket tárgyalta Talmud (többek között *Avoda Zara* traktatus), „Sulchan Aruch” vallási etikai kódex és „Misna Berura” újkori törvénygyűjtemény. De a mai modern rabbinikus irodalom is foglalkozik a zsidó orvosi etikával és szülésznők magatartásának szabályozásával. Legutoljára például Josef Ovadija szefárd izraeli főrabbi a zsidó orvosok szombati magatartásáról írt 2012. évi válaszában vagy rabbi Noibert a „A Halachic Guide for Hospital Nurses” című útmutatójában szolt a témához¹⁵.

¹² A bábákra vonatkozó előírásokban szerepelt az is, hogy a bábaképzésre csak 50 év alatti férjzett nőket lehetett felvenni. (Hempel-Kürsinger 355)

¹³ A bábák konfliktushelyzeteiről még: Deáky Zita 1996. 175

¹⁴ Azért használtam itt az ige múlt idejű formáját, mert a modern világban a vallási törvények maradéktalan megtartására csak az ortodox vallásos nők törekednek.

¹⁵ Rabbi Josef Ovadija: 1920-2013.

Rabbi Noibert írása 1976-ban jelent meg Jeruzsálemben. Érdekes, mennyire eltér a vallásos értelmezés a nem vallásos szakemberek, például Sachak Israel vagy Sulamit Aloni álláspontjától. Az utóbbiak nem a halahát, hanem a Hippokratészi esküt tartják szem előtt.

Az 1830. évi Kézikönyv szerint a bábák nem adhattak gyógyszert szülőanyáknak és büntetendő cselekmény volt bármilyen eszközzel elkövetett magzattelhajtás. Sőt az 1773, illetve 1803. évi rendelet alapján a bábák még ilyen jellegű tanácsot sem adhattak a hozzájuk fordulóknak. (Hempel-Kürsinger 5).¹⁶

Viszont a bábák is kötelesek voltak jelenteni, ha tudomásul jutott egy házasságon kívüli terhesség („zu Fall gebrachte Person”¹⁷: Hempel-Kürsinger 349). Ezenkívül a bábák kötelesek voltak ingyen tanúskodni a bíróságon, illetve vizsgálni gyanúsítottakat és szakvéleményt készíteni a hatóság felszólítására. Ha a bábák a vallomás vagy szakvélemény készítésének helyétől messze laktak, igényt tarthattak az úti költségek térítésére, de munkadíjat nem kaphattak (Hempel-Kürsinger 14,17). Ezek az előírások minden alkalmassági vizsgálással és bizonyítvánnyal rendelkező felesketett bábára vonatkoztak, aki a Monarchia területén működött.

Némely esetben azonban az ország törvénye és a zsidó vallási törvény ellentmondtak/ellentmondanak egymásnak. Ilyen volt az úgy nevezett „szükségkeresztelés”, vagy „bábakeresztés” esete (vö. Deáky 1996. 183-186). A Kézikönyv szerint minden bábát ki kellett oktatni a „szükségkeresztés” kiszolgáltatására és ebben a zsidó bábáknak is valamennyire részt kellett venni.¹⁸

A szükségkeresztelésről akkor beszélünk, ha a szülés nehéz volt, a gyermek pedig gyengének született és kevés remény volt arra, hogy életben marad.¹⁹ A zsidó bábák közreműködése ma talán furcsának hangzik, de az egyházi törvények értelmében ebben nincs semmi rendkívüli²⁰ (Az Egyházi törvénykönyv 1997. 623). Egyébként felekezettől függetlenül minden diplomázott és felesketett bába köteles volt jelentkezni a városi (helyi) hatóságnál, sőt szakmáját a város többi lakói előtt láthatóvá volt köteles tenni (Hempel-Kürsinger 358). Ezért előfordult, hogy a zsidó bábák a keresztény anyák szülésénél segítettek, de fordított esetről is tudunk.²¹

Egy szükségkeresztelés leírásával találkozunk a Zsidó Levéltárban őrzött 79.100 jelű levélben. Az ügy *Egy-Ház-as-Rahoc* nevű *Eisenburg* (Vas) megyei településen történt, ahol egy zsidó lakos újszülött leányát „noch in der Wiege, in Abwesenheit und ohne Willkur der Eltern” keresztelték meg.²² A gyermek anyja behalt a szülésbe. A nyilvánvaló kényszer ellenére a megyei vikárius elrendelte, hogy a katolikus hitben megkeresztelt leányt később egy katolikus iskolában a hit alapjaira tanítsák, és ebben senki meg ne akadályozza. (Magyar Zsidó Levéltár 79. 100 jelű, vasmegyei levél).

Pesten is voltak szükségkeresztelések. Az 1848. évi 32. számú krisztinavárosi keresztelési bejegyzés szerint „Aphels (Abeles?) Eleonora a városi nőkörházban született József fia szükségben megkereszteltetett.” (BFL A58/1848).

Hasonló jellegű volt az 1850. évi budavári (BFL A54) bejegyzés is: „június 14. (megh. 15-én): János, törvényes. Apa: Ranecker József cipellős mester a városban.” A gyermeket Funti Károly káplán keresztelte meg. A bejegyzés szerint Hirsch zsidó bába tanú volt vagy talán előzetesen el is végezte a keresztelési teendőket (Hrotkó 2014. 251-252). A Kézikönyv előírta a szükségkeresztelést és ezzel megerősítette az 1755. évi rendeletet (Hempel-Kürsinger 350).

Egy szokatlan gyakorlatról számolt be Gyöngyössy Orsolya szegedi kutató (Gyöngyössy 2014), aki olyan iratokat talált csongrádi levéltárakban, amelyek bizonyítják, hogy a zsidó bábák nem csak az otthoni

¹⁶ Vö. az 1656-os „Praxis criminalis”, amelynek 65. cikke értelmében: „Abortu vario modo studiose procurato, suspecta mulier per juratas obstetrices inscipienda...”, vagyis az abortusz-gyanús nőnél az esküdt bábával vizsgálatot kell végezteni, a bűnügy tisztázása végett. (Szállási Árpád, 2009).

¹⁷ Ford: megesezt

¹⁸ A zsidó bábák a rendelet értelmében csak egy keresztény asszony jelenlétében kezelhették a keresztény szülőnőket. (Deáky 1996.184) A gyakorlat ettől valószínűleg néha eltért.

¹⁹ A szükségkeresztelést Deáky Zita bábakeresztésként tárgyalta (Deáky 1996.92) és külön tért ki a zsidó családokra. (Deáky 1996.92-97)

²⁰ Az egyházi törvénykönyv szerint a keresztelés kiszolgáltatója „...szükség esetén minden ember, akit megfelelő szándék vezérel...” (Az Egyházi törvénykönyv 1997. 623)

²¹ A zsidó bábák alkalmazása a keresztény lakosság körében nem ment súrlódásmentesen (Deáky 1996. 183-184, 186).

²² Ford. „még a bölcsőben, a szülők távollétében és akaratukon kívül.”

szükségkeresztelésnél vettek részt. Böhm Rozália diplomázott és felesketett csongrádi zsidó bába 1841. évi panaszlevelében megírta, hogy az új plébános eltiltotta őt a templomi keresztelésben való részt vételétől. Az eddigi gyakorlat szerint a bába a zsidó valláshoz való tartozás ellenére maga vitte be az újszülöttet a templomba, ahogy ezt a keresztény kolleganói is tették. Kitérni a zsidó vallásból Böhm bába nem volt hajlandó, de a régi jogához ragaszkodott. (Gyöngyössy, 2014. 112-116). Ezt az esetet Gyöngyössy Orsolya az együttélés modern gyakorlatának nevezte.

Annál is inkább modern, vagy pontosabban mondva szokatlan volt ez a magatartás, mert Böhm bába ugyanakkor kategorikusan elzárkózott az otthoni szükségkeresztelés elvégzésétől arra hivatkozva, hogy nem hisz a keresztység szentségében. Hosszú vitában, amely a levelezés szerint Böhm számára mind inkább rossz irányba fordult, mégis plébános győzhetett, mert valamivel később Csongrádban voltak otthoni szükségkeresztelések, amelyeken a zsidó bábák jelen voltak. (Gyöngyössy 2014. 117)

Ám a zsidó vallás szempontjából sem volt magától értetődő, hogy a zsidó bábák vállalták a keresztény nők ellátását. Ennek elsősorban *halahikus* okai voltak/vannak. *Avoda Zára* traktatus *misnája* (talmudi tézise) szerint a zsidó bába („Izrael leánya”) nem nyújthat segítséget egy nem zsidó szülőnőnek („és nem szoptathatja egy nem zsidó nő csecsemőjét”).²³ A talmudi tilalomhoz hozzájárult, hogy a zsidók nem bíztak a nem zsidó bábákban és ez a bizalmatlanság kölcsönös volt.

A kérdést tovább nehezítette a *sabbati* munkatilalom. A fenti traktatus *gemarájában* (rabbini diskurzusban) felmerült, hogy fizetség ellenében a zsidó bába segíthet a nem zsidó nőnek. Hiszen ebben az esetben a bába a *sabbati* tilalomra való hivatkozással megtagadhatja a szombati munkát.

A talmudi tanítás szerint tehát a zsidó bába elvileg levezetheti a nem zsidó nő szülését, hogy ne keltsen ellenséges hangulatot a nem zsidók körében, de ezt semmiképp sem teheti meg *sabbatkor*. (*Avoda Zára* 26a)²⁴

Tiltó, illetve korlátozó előírásokkal erősítette meg a talmudi tanítást „Sulhán Áruh”²⁵. A 19. században a témát újra elővette Chatam Szofer „Responsa on Shulhan 'Arukh, 'Yoreh De'ah' 131” című tanításában. Chatam Szofer válasza azért figyelemreméltó, mert korának szellemében magyarázta a talmudi „bálványimádó” kifejezést. Szerinte ez a kifejezés a muszlimokra (vagyis az egyistenhívőkre) is vonatkozik.²⁶ „Sulhán Áruh” szüléssel kapcsolatos előírásaiból itt röviden még csak annyit, hogy a zsidó szülőnő miatt meg lehet szegni a *sabbat* szentségét, mert a szülést a kódex egy életveszélyes „betegségnek” tekintette. (Rabbi Slomo Ganzfried Dr. Singer Leó főrabbi fordításában 1988. 552-553)

A *halahákat*, beleértve a *sabbati* törvényeket és a bábákra vonatkozó rendeleteket összefoglalta az 1904-ben megjelent „Misna Beruria.”²⁷ De a kérdés azóta sem került le a napi rendről.

2012-ben Josef Ovadija Izrael szefárd főrabija kijelentette, hogy a nem zsidó sebesültért a zsidó orvosnak nem kell megszegni *sabbati* törvényeket, hiszen ezek a törvények nem a rabbiktól, hanem a Tórából erednek (Ynet.com Jewish World 17.05.2012). És ezt vonatkoztatta a szülésre is.

Raz Haya „The 'Conversion' of Nursing by Jewish Orthodox Women in Israel” tanulmányában ugyancsak abból indult, hogy a zsidó szülésznő szombaton nem köteles vállalni műszakot vagy a nem zsidó szülőnő hívására házhoz menni. A gyakorlati élet azonban azt mutatja, hogy a zsidó bábának a nem zsidó szülőnőkhöz is ki kell menni és ez *sabbatkor* is előfordulhat. A tanulmány azt tanácsolja vallásos nőknek, akiknél a szombati szabályok megszegése lelkiismereti aggályokat okoz, hogy a problémák enyhítésére ilyenkor tartsák meg legalább a szolgálat helyére való eljutás, illetve hazatérés szombati szabályait (Raz 2017. 186-187). Helyes, ha a bába minden egyes esetben tanácskozik a kórházi rabbi-val.

²³ A Kézikönyv szerint keresztény bába kezelheti a zsidó vajúdót, de keresztény nő nem szoptathatja a zsidó csecsemőt! (Hempel-Kürsinger 444)

²⁴ A talmudi szöveg egy részének magyar nyelvű összefoglalása: Izrael leánya nem segíthet egy idegen (bálványimádó) nő szülésénél, mert gyermeke bálványimádó lesz.

²⁵ Joseph Karo, 1563

²⁶ Chatam Sofer, azaz Mózes Schreiber (1762-1839) nagytekintélyű pozsonyi rabbi volt.

²⁷ Rabbi Israel Meir Kagan, Lengyelország 1838-1933

Császármetszés és más kérdések. Záró fejezet

Az előző fejezetből látható tehát, hogy a szülés nemcsak egy élettani, de nem kevésbé komoly társadalmi és vallásszociológiai esemény. Bevallom, hogy a pesti levéltári dokumentumokban nem talákoztam olyan esettel, amikor a zsidó bába lemondta volna munkáját a *sabbati* tilalom miatt vagy megtagadta volna a nem zsidó nő kezelését. De tegyük fel, hogy ez megtörtént. Volt-e ennek következménye? Vagy hogyan viszonyult a rabbi (rabbitestület) a vallási törvények esetleges megszegéséhez? Talán ezeket a kérdéseket is fel kellene tenni.

Könyvének példáival Deáky Zita meg akarta mutatni, mennyire alaptalanak voltak a zsidó bábakkal szembeni panaszok, miszerint ők nem voltak megbízhatóak. Pedig az egyik rákoskeresztúri panasz akár igaz is lehetett, és talán pont annak a bizonyítéka, hogy a zsidó bábák néha valóban kerestek helyettesítést, ha a szolgálat ideje szombatra esett. (Deáky 1996. 184).

A Kézikönyv lapjain találtam még egy kérdéseket gerjesztő rendelkezést. A könyv előírta, hogy a zsidó orvosokat ki kell oktatni a császármetszésre. (Hempel-Kürsinger 445.) Vajon a zsidó orvosok nem ismerték volna ezt az ősi eljárást? Vagy ismét valamilyen *halahikus* okok húzódtak a háttérben? Löw Lipótnak köszönhetően erre a kérdésre többé-kevésbé elfogadható választ találhatunk (Löw Lipót 1893. 379-406).

Arról van szó ugyanis, hogy a zsidó orvosok a szülőnő életének megóvása érdekében tartózkodtak a császármetszés alkalmazásától.²⁸ A példák bizonyítják, hogy az orvosok végezhetek metszést a szülésben meghalt nő altestén a még élő gyermek megmentése érdekében, de ez a beavatkozás nem volt valódi császármetszés. Ugyanis a Talmud értelmében a *fötusz* nem számít gyereknek (embernek), amíg az anyja testében van. A középkorban (Maimonidész idején például, a 12-13. században) a zsidók ugyan ismerték a császármetszést, de az anyák túlélésének esélye olyan alacsony volt, hogy ezt nem merték kockáztatni. Némely helyen – és itt ismét Maimonidész zsidóságához, azaz Közel-Keletre kell visszatérnünk – csináltak sebészeti beavatkozást az anya testén, ha a gyerek fekvése rendellenes volt. De ezt például az askenázi (franko-germán) zsidók már nem akarták gyakorolni és inkább gyógyszerekkel próbálkoztak. A 19. századra a császármetszés technikája bizonyára javult, de a zsidók még bizalmatlanok voltak iránta. Így alakulhatott, hogy a zsidó orvosokat meg kellett tanítani az új technikára. És gondolom, hogy volt tiltakozó is.

További *halahikus* problémák merülnek fel a császármetszéses szülés után: az így világra jött gyermek nem számít elsőszülöttnak (nem nyitotta meg az anyja méhét), az apa mentesül *pidjon hábén-tól* (az elsőszülött kiváltásának eljárásától) (BT *Brachot* 8), az anyja pedig nem esik a *nidda* szabálya alá, vagyis nem kell kivárni a rendes szülés után előírt tisztulás idejét.

Ha a zsidó bábák történetét vallásszociológiai szempontból vizsgáljuk, sok kérdés merül fel, amely valószínűleg nem kerülhető el, ha egy vallásnéprajzi közösségről van szó.

IRODALOM:

DEÁKY Zita *A bába magyarországi népi társadalomban*, Centrál Európa Alapítvány: Budapest 1996

Des FLAVIUS, Josephus *Jüdische Altertümer* (Band 1) Verlag von Otto Hendel: Halle, 1900

Rabbi GANZFRIED, Slomó קצור שלחן ערוך *Kicur Sulchán Áruch*, MIOK: Budapest 1988

²⁸ A kérdésemre kaptam egy racionális szakmai választ Dr. Kivovics Péter címzetes egyetemi tanár, intézményi igazgatótól, aki szerint a zsidó orvosok azért voltak gyakorlatlanok az olyan beavatkozásokban mint a császármetszés, mert halahikus okok miatt nem végeznek boncolást.

GESENIUS, Wilhelm *Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, Verlag von F.C.W. Vogel: Leipzig 1921

GYÖNGYÖSSY Orsolya „Izraelita bábák keresztelési asszisztenciájának kérdése Csongrádon a 19. században” In: Glässer Norbert, Zima András (szerk.) *Hagyományláncolat és modernitás*. Szeged: SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék 2014. 112-120.

HEMPEL-KÜRSINGER, Johann Nepomuk Franz *Handbuch der Gesetzkunde im Sanitäts-und Medicinal-Gebiete in alphabetisch und materienweiser Zusammensetzung*, Wien 1830

<http://opacplus.bsb-muenchen.de/title/BV035015627/ft/bsb10767962?page=39>

Dr. HILPERT, Claudia *Mainzer Hebammen in früheren Jahrhunderten* Mainz 2002

HROTKÓ Larissa, *Dynamik, Geographie und Gesellschaftsspezifität der jüdischen Ansiedlung in Pest um die Mitte des 19. Jahrhunderts* In: Acta Ethnographica Hungarica, Akadémiai Kiadó 2008

HROTKÓ Larissa, „A női munka formája és értéke a 19. század eleji pesti zsidó társadalomban” In: *Kaleidoscope Művelődés, - Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat*, 2013/6.

HROTKÓ LARISSZA: *A nélkülözhetetlenek*, Budapest, 2014 <http://mek.oszk.hu/13500/13596/>

HROTKÓ Larissa „Családi státuszok a T'nach és a talmudi irodalom alapján” In: Barna Gábor és Kiss Endre (szerk.) *A Család egykor és ma*, Szeged: SzTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék 2014. 51-60.

Dr. JANKOVICH Anton *Pesth und Ofen mit ihren Einwohnern, besonders in medizinischer und anthropologischer Hinsicht*, Ofen 1838.

KRAUSS Sámuel *Talmudische Archäologie*, Kaufmann Verlag: Leipzig 1910

KRUSE, Britta-Juliane „*Die Arznei ist Goldes wert*”. *Mittelalterliche Frauenrezepte*. Walter de Gruyter Verlag 1999

LÖW, Leopold „Der Kaiserschnitt” In: Löw Immanuel (Herausg.) *Gesammelte Werke von Leopold Löw*, Band III, 1893

Rabbi Yosef Obadija, Treating gentiles violates Sabbath In: Ynet.com Jewish World 17.05.2012 www.ynetnews.com/articles/0,7340

RAZ, Haya „The 'Conversion' of Nursing by Jewish Orthodox Women in Israel” In: *Philosophy Study*, 2017/4. 184-190

SZÁLLÁSI Árpád, „A magyar szülészet története a kezdetektől az I. világháború végéig” In: Lampá László-Szállási Árpád, *A magyar szülészet-nőgyógyászat története*, Medicina Könyvkiadó, 2009

Babiloni Talmud (BT)

שישה סדרי תלמוד בבלי www.mechon-mamre.org/b/10/10.htm

Egyházi Törvénykönyv, Szent István Társulat: Budapest, 1997

Magyar-Zsidó Oklevéltár VIII. (szerk. Scheiber Sándor) 1965

Magyar Zsidó Levéltár:

Protokoll (Jegyzőkönyv) 1828-1832/1833 – 90.63

Conscriptio (Adóösszeírás) 1826: PIH I-7 1/1826

Conscriptio (Adóösszeírás) 1827: PIH I-7 1/1827

Budapest Főváros Levéltára (BFL):

Budapesti egyházi anyakönyvek XV.20:

Geburtsregister (születési anyakönyvek)

Todtenregister (halotti anyakönyvek)

Egyházi keresztelőkönyvek